

Türkçenin Irak'taki Sûfî Çevrelere Etkisi (Abdurrahman Halis Kerkükî Örneği)

Abdulcebbar Kavak

Öz

Konu ve Amaç: Bu makale, Türkçenin Irak toplumunu derinden etkileyen tasavvufî çevrelere etkisini konu edinmiştir. Irak, İslam'ın yayılmaya başladığı ilk asırdan itibaren siyaset, ilim, fikir, sanat ve edebiyat alanlarında öncü şahsiyetlerin yetiştiği bir bölge olmuştur. Tasavvufun kurumsallaşma döneminde de ilk tarikatlar burada ortaya çıkmıştır. Kâdirîlikten Rifâîliğe, Adevîlikten Sühreverdiliğe pek çok tarikat Irak'ta gelişme imkânı bulmuştur. Irak'ın demografisini oluşturan Araplar, Kürtler ve Türkmenler arasında tarikatların faaliyetleri yaygınlaşmıştır. Bu çalışmadaki temel amaç Türkçenin Irak'taki tasavvufî çevrelere etkisini incelemek ve bu hususta öne çıkan kurum ve şahsiyetlerin rolünü irdelemektir.

Yöntem: Bu makalede Türklerin Irak'a gelişi, siyasi, askerî ve kültürel alanlardaki etkileri ile Türkçenin Irak'taki sûfî çevrelere etkisi nitel yöntemle ve kaynaklar taranarak incelenecektir. Bu konuda Irak'taki Yazma Eserler Kütüphanelerinde bulunan yazma eserler ile matbu yayımlar araştırma için yeterli kaynağı sağlamaktadır.

Bulgular: Irak'ta da İslam dünyasında olduğu gibi Arapça ilim dili, Farsça ise şiir ve edebiyat dili olarak kabul görmüştür. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin on altıncı yüzyıldan itibaren Irak ve çevresinde hakimiyet kurması, Türkçenin edebiyat alanında kendisini ifade etmesine güçlü bir fırsat sunmuştur. Bu nedenle Irak'ta yaşayan Türkmenler Türk dili ve kültürünün toplumsal alanda yaygınlaştırılması hususunda aktif bir sürece girmişlerdir. Anadolu'da ortaya çıkan Bektâşilik, Ahilik ve Mevlevîlik gibi tarikatların Irak'ın bazı şehirlerinde açtıkları tekkeler toplumsal alanda Türkçenin yayılmasına ivme kazandırmıştır. Bu meyanda Kerkük Talabânî Tekkesi ve şeyhi Abdurrahman Hâlis Kerkükî'nin Türkçe eserleri, Türkçenin Irak'taki tasavvufî çevrelere etkisine en büyük örneklerden birini teşkil etmektedir.

Sonuç: Osmanlı Devleti'nin Irak ve çevresinde hakimiyet kurduğu on altıncı yüzyılın ilk yarısından itibaren Türkçe ve Türk kültürü Irak'ta ciddi gelişme göstermiştir. Türkçenin Irak'ın toplumsal hayatında iz bırakacak bir yaygınlığa ulaşmasında Anadolu'dan gelerek burada tekke faaliyeti yürüten Bekâşilik ve Mevlevîliğin, esnaf ve zanaatkarların organize edilmesinde önemli rol üstlenen Ahilik teşkilatının büyük katkıları olmuştur. Diğer büyük bir katkı da Irak'ta aynı tarihlerde yetişen çok sayıda Türkmen şairinden ve yazdıkları edebi eserlerden gelmiştir. Türkçenin edebi sanatlarla ifade edildiği manzum eserler sûfî çevrelerde pek çok tasavvuf erbabını etkilemiştir. Bunlardan Kerkük Talabânî Tekkesi postnişini Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî, tekke faaliyetlerinde Türkçe şiir ve musikiye yer vermesi ve yazdığı Türkçe eserlerle öne çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Türkçe, Irak, Bektâşilik, Ahilik, Mevlevîlik, Abdurrahman Hâlis Kerkükî

Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Merkez/Karabük, akavak@karabuk.edu.tr
Prof. Dr., Karabuk University, Theology Faculty, Center/Karabuk, Türkiye, akavak@karabuk.edu.tr

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Kavak, Abdulcebbar. "Türkçenin Irak'taki Sûfî Çevrelere Etkisi (Abdurrahman Halis Kerkükî Örneği)". *Mutalaa* 5/1 (Haziran 2025), 17-31.

ORC ID: orcid.org/0000-0002-1846-5493
ROR ID: ror.org/04wy7gp54
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.15777347

Geliş tarihi: 25.05.2025
Kabul tarihi: 26.06.2025

The Effect of Turkish on the Sufi Circles in Iraq (Abd al-Rahman Khalis Kirkukî Example)

Abstract

Subject and Purpose: This article focuses on the influence of Turkish on Sufi circles that deeply influenced Iraqi society. Iraq has been a region where pioneering figures have been raised in the fields of politics, science, ideas, art and literature since the first century when Islam began to spread. During the institutionalisation period of Sufism, the first sufi orders emerged here. From Qadiriyya to Rifâiyya, from Adawiyya to Suhrawardiyya, many sufi orders found the opportunity to develop in Iraq. The activities of sufi orders have become widespread among the Arabs, Kurds and Turkmans who make up the demography of Iraq. The main purpose of this study is to examine the influence of Turkish on Sufi circles in Iraq and to examine the role of prominent institutions and personalities in this regard.

Method: In this article, the arrival of the Turks in Iraq, their political, military and cultural influences and the influence of Turkish on Sufi circles in Iraq will be analysed through a qualitative method and a review of sources. In this regard, the manuscripts and printed publications in the Manuscript Libraries in Iraq provide sufficient resources for the research.

Results: In Iraq, as in the Islamic world, Arabic was accepted as the language of science and Persian as the language of poetry and literature. However, the Ottoman Empire's domination in and around Iraq from the sixteenth century onwards provided a strong opportunity for Turkish to express itself in the field of literature. For this reason, Turkmans living in Iraq have entered an active process in the dissemination of Turkish language and culture in the social sphere. The lodges opened in some cities of Iraq by sufi orders such as Bektâshiyya, Akhiyya and Mawlawiyya, which emerged in Anatolia, gave momentum to the spread of Turkish in the social sphere. In this context, Kirkuk Talabani Lodge and the Turkish works of its shaykh Abd al-Rahman Khâlis Kirkukî constitute one of the greatest examples of the influence of Turkish on the Sufi circles in Iraq.

Conclusions: Since the first half of the sixteenth century, when the Ottoman Empire established its sovereignty in Iraq and its neighbourhood, Turkish and Turkish culture developed significantly in Iraq. Bekâshiyya and Mawlawiyya, which came from Anatolia and carried out lodge activities here, and Akhiyya, which played an important role in the organisation of tradesmen and craftsmen, made great contributions to the spread of Turkish in the social life of Iraq. Another major contribution came from the many Turkman poets who grew up in Iraq at the same time and the literary works they wrote. Poetic works in which Turkish was expressed with literary arts influenced many Sufis in Sufi circles. Among them, Shaykh Abd al-Rahman Khâlis Kirkukî, the postmaster of Kirkuk Talabânî Lodge, stood out with his inclusion of Turkish poetry and music in the activities of the lodge and the Turkish works he wrote.

Keywords: *Sufism, Turkish, Iraq, Bektâshiyya, Akhiyya, Mawlawiyya, Abd al-Rahman Khâlis Kirkukî*

Giriş¹

Irak, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır ve Mezopotamya'nın bereketli toprakları üzerinde şekillenen zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Sümer, Akad, Babil ve Asur gibi kadim uygarlıkların merkezi olan bu coğrafya, İslam'ın yayılmasıyla birlikte yeni bir medeniyet evresine girmiştir. Özellikle Abbâsiler döneminde Bağdat, ilim ve kültürün başkenti haline gelmiş, felsefe, edebiyat ve tasavvuf alanlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte Irak, sadece siyasi değil, aynı zamanda entelektüel bir merkez olarak da öne çıkmıştır.

¹ Bu makale, Karabük Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünün KBÜBAP-24-KTP-167 numaralı projesi kapsamında hazırlanan bilimsel bir çalışmadır.

İslam'ın Irak'ta yayılmasıyla birlikte tasavvuf hareketleri de bu topraklarda yaygınlık kazanmıştır. Horasan, Nişabur ve Bağdat Zühhd mekteplerinin etkisiyle şekillenen tasavvuf anlayışı, bölgedeki sosyal ve kültürel yapıyı derinden etkilemiştir. Kâdirilik, Rifâilik, Adevîlik, Mevlevîlik, Bektâşîlik, Halvetîlik ve Nakşibendîlik gibi tarikatlar, Irak'ta hem dini hayatın hem de toplumsal yapının önemli unsurları hâline gelmiştir. Bu tarikatlar, sadece dini ritüellerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda eğitim, sanat ve mimari alanlarında da etkili olmuştur.

Türklerin Irak'a gelişi, Abbasîler döneminde başlamıştır. Irak'ta büyük topluluklar halinde iskanları ise Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde gerçekleşmiştir. Selçuklu Türkleri, on birinci yüzyılda bölgeye hâkim olmuş, ardından Musul ve Erbil Atabeylikleri gibi Türk beylikleri kurulmuştur. Eyyûbîler döneminde de Irak'ta Türkmenlerin yaşadığı bölgelere Türk yöneticiler atanmıştır. Selahaddin-i Eyyûbî'nin eniştesi olan Muzafferüddin Gökborî (ö. 1233) Erbil hâkimi olarak görev yapmıştır.² Osmanlı döneminde ise Irak, yaklaşık dört asır boyunca Türk idaresinde kalmıştır. Burası 1534-1918 arasında Osmanlı idaresinin bürokratik ve vakıf temelli yapılarıyla şekillenmiştir. Bu süreçte Türkler, Irak'ın dil, kültür ve medeniyetine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bağdat'a atanan valiler, Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan Yeniçeriler, posta idaresi ve maliye teşkilatı, açılan medreseler, resmi okullar ve diğer kurumsal yapıların Türkçe isimler taşımaları ve verdikleri hizmetler sırasında kullandıkları Türkçe isim ve kavramlar Türk dilinin Irak'ta yaygınlaşması için güçlü bir altyapı oluşturmıştır. Vali Mithad Paşa'nın (ö. 1884) 1869 yılında Bağdat Vilayet Matbaası'nı kurmasından sonra Türkçe matbu eserler çoğalmıştır. Diğer taraftan 1908 yılında Bağdat, Musul ve Basra şehirlerinde Arapça ve Türkçe iki dilde üç resmî gazete çıkmaya başlamıştır.³ Diğer yandan Kerkük başta olmak üzere Irak'ta açılan resmi okulların bir kısmında eğitim dili Türkçe olmuştur.⁴ Bütün bu gelişmeler Türkçe'nin Irak'taki entelektüel çevrelerde kullanımını arttırmıştır.

Tasavvuf alanında da Türk şeyh ve dervişlerin etkisi büyüktür. Irak'ta açılan çok sayıda tekke ve zâviye, Türk tasavvuf geleneğinin izlerini taşımaktadır. Sadece Irak Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan beş yüze yakın Türkçe divan ve edebi eser, bu kültürel zenginliğin somut göstergelerindendir.

Türkçenin Irak'taki süfi çevrelere tesir kanallarının incelenmesi bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu meyanda Türkçeyi başarılı bir şekilde kullanan ve Türkçe eser yazan Kerküklü mutasavvıf Abdurrahman Hâlis'in tekke faaliyetleri ve Türkçe şiirleri nitel araştırma yöntemleriyle irdelenecektir.

² Gülay Ögün Bezer, "Kökböri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/235.

³ İbrahim Şaban, XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebî ve Kültürel Çevre (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2011), 54-55.

⁴ İbrahim Dmeral, *Tarihsel Süreç İçerisinde Irak'ta Türkçe Eğitimi ve Öğretimi (1918-2014)* (Ankara, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 31.

1. Türkçenin Irak'taki Sûfi Çevrelerde Yaygınlaşması

Fâtımîler'in Irak'ta Türklerin siyasî ve askerî konumları ve bölgeye hakimiyetleri ile kültürel etkilerinin aynı seviyede olduğu söylenemez. En azından ilk birkaç asır böyle devam etmiştir. Türklerin Irak'a yerleşmeye başlamaları on birinci yüzyıla kadar uzansa da Araplar ve Kürtler arasında kendi kimlikleriyle ilim, sanat ve edebiyat alanlarında ciddi varlık göstermeleri ancak on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda mümkün olmuştur. Bunda ilim dilinin Arapça ve edebiyat dilinin Farsça olmasının rolü küçümsenemez.

Osmanlı Devleti'nin Irak'ta hakimiyet kurmaya başladığı on altıncı yüzyıldan itibaren Türkçe ve Türk kültürünün çok daha güçlü bir şekilde Irak toplumunu etkilemeye başladığı söylenebilir. Bu durum sûfi çevreler için de geçerli olmuştur. Sûfi çevrelerde Türkçe'nin yaygınlaşmasına yardımcı olan hususları şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1.1. Anadolu'da Ortaya Çıkan Tarikatların Irak'ta Tekke Açmaları

Anadolu'da ortaya çıkan tarikatlar Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin tasavvuf alanındaki mirasını temsil eden tasavvufî kurumlardır.⁵ Türkçe ve Türk kültürünün tasavvufî hakikatlerle mezcedilmesiyle şekillenmiştir. Bu nedenle bu tasavvufî kurumlar Türklerin dinî, ahlakî ve manevî yaşamlarının kodlarını taşımaktadırlar. Türkçe ve Türk kültürü bu tarikatlarda belirgin bir şekilde öne çıkar. Bu özellikleri sebebiyle Osmanlı döneminde Irak'ta faaliyet yürüten *Bektâşilik*, *Ahîlik* ve *Mevlevîlik* sadece Türkmenler arasında değil Araplar ve Kürtler arasında da derin izler bırakmıştır.

1.1.1. Bektâşilik

Abbas Azzâvî, Irak toplumunda iz bırakan tarikatlardan bahsederken Bektâşilik hakkında da çok değerli bilgiler vermiştir. Irak'ta ikisi Bağdat, ikisi Kerkük, biri Necef biri ise Kerbela şehirlerinde olmak üzere altı Bektâşî tekkesinden bahsetmiştir. Bağdat'ta hakkında bilgi verdiği ilk tekke şehrin batısına düşen Cuayfir mahallesindeki Hızır-İlyas Tekkesidir.⁶ 1726 yılında Irak'a seyahat eden Şeyh Mustafa ed-Dimaşkî (ö. 1748), Bağdat'ın Kerh semtine bağlı Hızır İlyas Mahallesinde bulunan bir Bektâşî tekkesini ziyaret ettiğini ve Derviş Hızır adındaki şeyhiyle aralarında samimi bir sohbetin geçtiğini kaydeder.⁷ Bu tekke 1826 yılında İstanbul'da Sultan'ın emriyle Yeniçeri ocaklarının kapatılmasından sonra dönemin Bağdat valisi Davud Paşa (ö. 1851) tarafından Bektâşiyye tarikatı mensuplarından alınmış ve tekkenin idaresi Seyyid Taha Hadisi adında ilmiye sınıfına mensup bir zata verilmiştir. Kısa bir süre sonra Seyyid Taha da görevinden azledilmiştir. Bu tekke Hadis eğitiminin yapıldığı bir *Dâru'l-Hadis'e* dönüştürülmüştür.⁸

Bağdat'taki ikinci Bektâşî tekkesi ise Baba Gurgur Tekkesidir.⁹ Tekkenin bulunduğu yerde Baba Gurgur adında bir Bektâşî şeyhinin mezarının bulunduğu 1670 yılında bu mezarın yanına Hacı Muhammed Defterî tarafından bir mescit yapıldığı kaydedilir.¹⁰ Bağdat

⁵ Muhammed Nur Kaplan, *et-Tekâyâ ve's-Serâyâ an 'alâkati'l-mutasavvifa bi's-sultati inde't-Turk* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2025), 192-193.

⁶ Abbas Azzâvî, *Târîhu'l-Irak beyne ihtilâleyn* (Bağdat: Şirketu't-Ticâre ve't-Tibâ'a'l-Mahdüde, 1956), 4/153.

⁷ Mustafâ el-Halvetî ed-Dimaşkî, *er-Rihle'l-Irakîyye*, tah. Seyyid Miâd Şerefüddin el-Geylânî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 58.

⁸ el-Verdî, *Lemehât İctimâiyye*, 1/265-266.

⁹ Azzâvî, *Târîhu'l-Irak beyne ihtilâleyn*, 4/154.

¹⁰ Hamid Muhammed Hasan ed-Derrâcî, *er-Rubut ve't-tekâya'l-Bağdadiyye fi'l-ahdi'l-Osmânî* (Bağdat: Dâru's-Şuûnî's-Sakâfeti'l-Amme, 2001), 94.

Kadivekili olarak da görev yapan Bağdat müftüsü Muhammed Feyzi Efendi Baba Gurgur Mescidi veya Bektâşi Tekkesi olarak bilinen mescide 19 Zilhicce 1297/ 30 Kasım 1880 tarihinde Bektâşiye tarikatına mensup Hüseyin Dede b. Ahmed b. Mustafa'yı (ö. 1884) atamıştır. Fakat üç yıl sonra Bağdat Kadısı Seyyid Mîr Muhammed Esad, Hüseyin Dedeyi görevinden azlederek yerine Sünnî ulemadan müteveli başkanı ve müderris olarak Abdurrahman el-Karadağ'ı atamıştır. Baba Gurgur Tekkesi tekrar mescid olarak hizmet vermeye başlamıştır. Abdurrahman Efendi 1917 yılında vefat ettiğinde Baba Gurgur Tekkesi'ne defnedilmiştir.¹¹

Azzâvî'nin bilgi verdiği diğer iki tekke Kerkük'te Merdan Ali Tekkesi ve Kerkük'e bağlı Dakûk ilçesinde bulunan Dede Cafer Tekkesidir. Son iki tekkeden biri Necef'teki Bektaşî Tekkesi diğeri ise Kerbela'daki Dedeler Tekkesi'dir.¹²

Bektâşi tekkelerinin Türk dili ve kültürünü yayma hususundaki misyonu içinde önemli bir ayrıntı genelde gözden kaçmıştır. O da Türkçe mersiye geleneğidir. Irak Türkmenleri arasında yaygın olan mersiye geleneği beraberinde Türkçenin de manzum olarak halk arasında yayılmasının önünü açmıştır. Türklerinde mersiye yazan birçok şair bulunmaktadır. Bu şairler Irak Türkmen edebiyatının büyük bir kesimini kapsar. Bu nedenle Türkmen edebiyatının zengin folklorik oluşumunu tamamlayan faktörlerden biri olarak da görülür. Bu mersiyelerin birçoğu muharrem ayında "Sinezen" denilen zincir vurma törenlerinde mersiyeler söylenerek matem törenleri düzenlenir. Mersiye yazan son dönem Türkmen şairler arasında Kays Enver Hamed Tuzlu, Semir Hüseyin Veli Kâhya, Fazıl Kehye, Muhammed Kerim Ağa, Hazım Şükür Ali Dakuklu, Hüseyin Kızavoğlu, Adnan Assafoğlu'nun adı öne çıkmaktadır. Daha çok Bektaşî tekkelerinde yoğunlaşan Türkçe mersiyeler aynı zamanda Türk kültürünün de yaygınlaşması açısından önem arz etmektedir.¹³ Azzâvî, on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden devlet ricalı için yazılan mersiyeler arasında kayda değer bir kısmının Türkçe olduğunu belirtmektedir.¹⁴

Irak'ta Alevî-Bektâşi toplulukları içinde zikredilen Şebek toplumu da Türkçe ve Türk kültürüne dair önemli bir mirası asırlardır devam ettirmektedir. Şebek toplumu hakkında yapılan araştırmalarda Arap, Fars ve Kürt kültürünün izleri zaman zaman dillendirilse de bu topluluğun Türkmen kabilelerinden olduğu bizzat liderleri tarafından dile getirilmektedir. Şebek halkının yaşadığı köylerin isimleri çoğunlukla Türkçedir. Hepsinden önemlisi dinî kitapları olan *Buyruk* Türkçedir.¹⁵

1.1.2. Ahîlik

Irak Türkmenleri arasında Ahîliğin gelişimi Abbâsî dönemine kadar uzanmaktadır. O dönem Irak'ta tasavvufun etkisiyle de yayılan fütüvvet anlayışı sonraki süreçte Ahîlik teşkilatı olarak kurumsal bir hal almıştır. Irak Türkmenlerinin, fütüvvet anlayışı ile mesleki eğitim ve İslam ahlak ve maneviyatını mezceden yaklaşımları Ahîlik teşkilatının Bağdat, Musul, Kerkük, Telafer gibi şehirlerde yayılmasını hızlandırmıştır. On altıncı

¹¹ Azzâvî, *Târîhu'l-Irak beyne ihtilâleyn*, 5/103-104, 8/51.

¹² Azzâvî, *Târîhu'l-Irak beyne ihtilâleyn*, 4/152-154.

¹³ Bahar Alemdar Muhammed, "Irak Türkmen Mersiyelerinin Söz Varlığı" (Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 2-9.

¹⁴ Azzâvî, *Târîhu'l-Irak beyne ihtilâleyn*, V/281.

¹⁵ Ahmet Taşgîn, *Irak'ta Mezhep Çatışmaları Arasında Alevîler ve Bektaşîler* (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012), 37-38.

yüzyıldan itibaren Yeniçerilerle beraber faaliyetleri artan Bektâşî tekkelerinin de Ahî teşkilatına olumlu katkısı olduğu söylenebilir.

Irak'ta Türkmenler arasında Ahîliğin yaygınlık kazanmasıyla beraber teşkilata alınacak şahsiyetler ve esnafların meziyetleri hususunda ciddi kuralların bulunduğu ve her zümrenin bu iktisadî teşkilata kabul edilmediği kaydedilir.¹⁶ Irak'ta telif edilen pek çok eserde karşımıza çıkan Kuzecî, Doğramacı, Boyağcı, Altuncu, Tuzcu, Dokumacı, Çadircı, Helvacı, Saatçi, Palancı gibi Ahîlerin iş ve meslek gruplarına verdikleri Türkçe isimler, Irak toplumunda zamanla yaygınlaşarak tüm kesimler tarafından benimsenmiştir. *Doğramacı*, *Kuzecî* ve *Saatçi* gibi Türkçe iş ve meslek isimleri Irak'ın pek çok köklü ailesinin lakabı (soyadı) olarak günümüze kadar kullanılagelmıştır.

1.1.3. Mevlevîlik

Mevlevîliğin yayıldığı merkezler arasında Irak'ın başkenti Bağdat ve Türkmenlerin yoğun yaşadığı Kuzey Irak şehirleri de bulunmaktadır. Bağdat'ta açılan Mevlevî tekkesi halk arasında Mevlevihane olarak bilinmektedir. Bağdat Mevlevihanesi'nin daha önce Abbasi halifesi Mustansır billah'ın yaptırdığı bir bina iken zamanla yapılan değişikliklerle Mevlevî Tekkesine dönüştüğü kaydedilir. Kesin bilinen husus bu eski binanın 1590 yılında Bağdat Divan kâtibi Muhammed Çelebi tarafından tamir ettirilerek Mevlevî Tekkesi'ne dönüştürüldüğüdür.¹⁷ Mevlevîliğin Irak halkı arasında çok revaç bulamadığı kaydedilir. Nitekim 1666 yılında Sultan Vaizi olan Vanî Mehmed Efendi'nin Sema töreninin şeriate uygun olmadığı gerekçesiyle yasaklaması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin bütün şehirlerinde olduğu gibi Bağdat'ta da Mevlevîlerin faaliyetleri durdurulmuştur.¹⁸ Bağdat Mevlevihanesi'nde şeyhlik yapanlardan isimlerini tespit edebildiklerimiz arasında Larendeli Ahmed Cenûbi Dede (ö. 1620), Nasîra Dede (ö. 1640), Mevlevihane'nin en uzun süreli postnişini Yahya Dede (ö. 1689) ile Aziz Dede (ö. 1738) yer almaktadır.¹⁹

Mevlevihaneler sadece Türk tasavvuf kültürünün değil aynı zamanda Türk dili ve edebiyatının en güzel manzum eserlerinin yazılı ve sözlü olarak dile getirildiği yerler olmuştur. Bu açıdan Bağdat Mevlevihanesi açık olduğu süreçte şiir ve gazeller yoluyla Bağdat halkı arasında Türkçenin yaygınlaşmasına katkı sunmuş ve musiki yoluyla da Türkçe bestelerin sanat çevrelerinde dillendirilmesine olumlu katkı sunmuştur. Bu alana katkı sunanlardan biri Bağdat asıllı Mevlevî şairlerinden Zihni Necefzâdedir. Necefzâde, Türkçe şiirleri ve musiki alanındaki maharetiyle tanınmıştır.²⁰ Irak'ta Musul ahalisinden Mevlevî meşrep (Yunus) Sâmî Efendi'nin yine Fuzûlî (ö. 1555) ile Bağdat'ta sohbet eden Fedâyî Dede (ö. 1577) ve gezgin Mevlevî şairlerden Rûhî Bağdadî'nin (ö. 1606) Irak'ta Türkçe'nin yayılmasına katkısı büyüktür.²¹ Rûhî Bağdadî'nin şu mısraları Mevlevîliğe bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır:

Bulmaya rehğüzer-i mmemleket-i manâyı

Pişrev edinelim Hazreti Mevlânâyı

¹⁶ Naznaz Tewfeq, Irak Erbil Yöresinde Fütüvvet Kavramı ve Önemi, III. Uluslararası Ahîlik Sempozyumu (Kırşehir: Kırşehir Ahi Evren Üniversitesi Yayınları, 2018), 279.

¹⁷ Azzâvî, *Târîhu'l-Irak beyne ihtilâleyn*, 4/129.

¹⁸ Azzâvî, *Târîhu'l-Irak beyne ihtilâleyn*, 5/89.

¹⁹ Ali Enver, *Mevlevî Şâirler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 58, 220, 307, 341.

²⁰ Enver, *Mevlevî Şâirler*, 117.

²¹ Enver, *Mevlevî Şâirler*, 117, 145, 249.

Dilimuz nây-sıfat mahrem-i esrâr olsun

*Âteş-i âh ile pür-sûz idelüm dünyâyı*²²

Kerkük'te açılan iki Mevlevî tekkesinden bahsedilir. Bunlar *Dede Hamdi Mevlevihanesi* ile *Hacı Haydar Mevlevihanesi*'dir.²³ Haydar Dede'nin postnişin olduğu bu ikinci Mevlevî tekkesi bazen Şehrîzor sınırları içinde zikredilmiştir.²⁴ Bu iki Mevlevî tekkesinin de Bağdat'taki gibi hem musiki hem de edebiyat alanında pek çok şair ve sanat ehline kapılarını açarak Türkçenin yoğun konuşulduğu bu şehirde büyük katkı sunduğu aşikârdır.

1.2. Irak'ta Çok Sayıda Türkmen Şair ve Edebiyatçısının Yetiştirilmesi

On beşinci yüzyıldan itibaren Irak'ta Türkçe yazan şair sayısında büyük artış olmuştur. Bağdat'ta Türk edebiyatına dair nadide eserler verilmiştir. Onlarca Türkmen şair Irak Türk Edebiyatına büyük bir zenginlik katmışlardır. Fazlullah Hurûfî (ö. 1401) ve talebesi Bağdatlı Nesîmî'nin (ö. 1418) *Divan*larında yer alan Türkçe şiirler Türk edebiyatının Irak'taki gelişimi açısından ciddi bir başlangıç olmuştur. Asıl adı Mehmed b. Süleyman olan²⁵ Fuzûlî'nin (ö. 1555) *Leyla ve Mecnûn*, *Beng ü Bâde*, *Terceme-i Hadîs-i Erbaîn*, *Sohbetü'l-Esmâ*, *Mektuplar*, *Hadîkatü's-Süedâ* adlı Türkçe eserleri ve Türkçe şiirlerinin yer aldığı *Divan*'ı²⁶ onlarca büyük Türk şairine ilham kaynağı olmuştur. Fazlî Bağdatî, Şemsî (ö. 1567), Rızâî (ö. 1555), Hüseyinî (ö. 1577), Ahdi (ö. 1593), Rûhî (ö. 1605), Nazmî Bağdatî (ö. 1663)²⁷ Osman Nevres (ö. 1876),²⁸ Abdullah Sâfi (ö. 1898), Hicrî Dede (ö. 1952), Hızır Lütfî (ö. 1959), Hacı Muhammed Sâdık (ö. 1967)²⁹ bunlardan en çok öne çıkanlardır. Irak'ta Arap asıllı olup Türkçe mensûr ve manzûm eserleri bulunan âlim, şair ve edebiyatçılar da bulunmaktadır. Bağdat valisi Ahmed Paşa döneminde divanü'l-inşa vazifesini yürüten ve Türkçe *Ferec-Nâme* adlı eseri kaleme alan Seyyid Abdullah Neşâtî (ö. 1774)³⁰ ve oğlu Türkçe *Divan* sahibi Es'ad Bağdatî (ö. 1783)³¹ isimlerinden mutlaka bahsedilmesi gereken iki Iraklı şahsiyettir.

Irak'ta sadece Türk şairlerinin sayısında değil aynı zamanda şiir ve edebiyatta da oldukça yüksek bir seviye yakalanmıştır. Bu dönemde pek çok nadide eserin telifi Iraklı şairlere nasip olmuştur. Bu durum Türkçenin Irak'taki ilim, sanat, edebiyat ve tasavvuf çevrelerinde daha çok kullanılmasının önünü açmıştır.

²² Enver, *Mevlevî Şâirler*, 117.

²³ Haşim Karpuz, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Ortadoğu'daki Mevlevihaneler", *Birinci Dünya Savaşında Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Adnan Karaismailoğlu, Yakup Şafak, Kırkkale 2016,

²⁴ Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı* (İstanbul: Vefa Yayınları, 2007), 324.

²⁵ Abdülkadir Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 73.

²⁶ Halûk İpekten, *Fuzûlî Hayatı- Sanatı-Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018), 42-67.

²⁷ Mîr Basrî, *A'lâmu't-Turkman ve'l-edebu't-Turkî fi'l-Irakî'l-Hadîs* (Londra: Mektebetü'l-Verrâk, 1997), 17-18.

²⁸ Azzâvî, *Târîhu'l-Irak beyne İhtilâleyn*, 8/32.

²⁹ Mîr Basrî, *A'lâmu't-Turkman*, 34-45.

³⁰ Zafer Topak, *Ferec-nâme-Seyyid Abdullah Neşâtî* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2024), 13.

³¹ Zafer Topak ve Hussain Haki Ismail Aljbori, "Bağdatlı Es'ad'ın Hayatına Dair Yeni Bilgiler", *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 13/4(2024), 1304.

1.3. Yazılı ve Sözlü Olarak Türkçe ve Türklerden Bahsedilmesi

Irak'ta Türkmenlerin asırlar boyu devam eden siyasi, toplumsal ve kültürel faaliyetleri Araplar ve Kürtler arasında yankı bulmuş ve kabul görmüştür. Bu iki dilde yazılan eserlerde Türkmenlerin dil ve kültürüne ait pek çok hususun yer aldığı görülmektedir. Abdullah b. Fethullah el-Bağdadî'nin *Târîhu'd-duveli'l-İslâmiyye fi's-şark* adlı eserinden Iraklı tarihçi Abbas Azzâvî'nin *el-Irak beyne ihtilâleyn* ve *'Aşâiru'l-Irak*, İbrahim Fasîh Haydarî'nin *'Unvânu'l-mecd* adlı eserlerine kadar pek çok eserde bunu görmek mümkündür.

Irak'ta Türkçenin yoğun kullanımı ve esnaf teşkilatının toplumsal hayattaki saygınlığı ve iktisadi ağırlığı sebebiyle kullandıkları Türkçe kelime ve kavramlar Arapça konuşan Irak halkının diline yerleşmiştir. Bunun en bariz örneklerinden biri bazı Türkçe son eklerin (li, lik, siz ve çi) kullanılmasıdır.³² Kerküklî, Bağdatlî, kârsiz, vucdansiz, tutunçî, sâhteçî gibi kullanımların Irak'ta çokça kullanıldığı bilinmektedir.

1.4. Türkçeden Arapçaya Yapılan Tercümeleler

Iraklı pek çok aydının farklı vesilelerle İstanbul'a gittiği ve Türkçe öğrendikleri bilinmektedir. Bunlar arasında hem Araplar hem de Kürtler yer almaktadır. Irak'ta Türkçeden Arapçaya ilk çeviri 1909 yılında olmuştur. Iraklı şair er-Rusâfî Namık Kemal'in *Rûya* adlı romanını Arapçaya çevirmiştir. Mahmud Ahmed Seyyid Türkçe pek çok hikâyeyi Arapçaya çevirmiştir. Halef Şevki Davudî Reşat Nuri ve Ercüment Ekrem Talu'nun birçok hikayesini *Kısas muhtâra mine'l-edebî't-Türkî* adlı eserinde Arapçaya çevirmiştir.³³

Türkçe eserlerin Arapçaya tercümesi hususunda Iraklı tarihçi Abbas Azzâvî'den mutlaka bahsetmek gerekir. Azzâvî Irak'ta Türkmen aşiretleri, Türkmenlerin dinî, mezhebî ve tasavvufî mensubiyetleri ve kültürel özelliklerine dair çok kıymetli araştırmalar yapmıştır. Bunların dışında Türkiye'de ilim ve edebiyat çevrelerinde yaygın bazı Türkçe eserleri de Arapçaya kazandırmıştır. Bu çalışmalarından tespit edebildiklerimizi burada zikretmek isteriz:

1. İsmail Hakkı İzmirli'nin *Arap Filozofu Kindî* adlı eserini *Feylesûfu'l-Arab Yakûb b. İshak el-Kindî*³⁴ adıyla Arapçaya tercüme etmiştir.
2. Ahmed Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) *Tarih-i Cevdet*³⁵ adlı eserinden bazı bölümleri *Buhûs Târihiyye* adıyla Arapçaya çevirmiştir.
3. Süleyman b. Hacı Tâlib Kahya'nın *Bağdat Tarihi* adlı eserini *Târîhu Bağdat*³⁶ adıyla Arapçaya çevirmiştir.
4. Türk Seyyah Seydî Ali Reis'in *Ahvaz'da Muşa'sâilerin Hadiseleri* adlı eserini *Vakâi'u'l-Muşa'sâin fi'l-Ahvaz*³⁷ adıyla Arapçaya tercüme etmiştir.

³² Sâduk Masliyeh, "Irak Halk Dilinde Dört Türkçe Son Ek -li, -lik, -siz, çi", çev. Halim Öznurhan, *Bilimname*, 1(2004), 133-139.

³³ Şaban, XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebî ve Kültürel Çevre, 49.

³⁴ İsmail Hakkı İzmirli, *Feylesûfu'l-Arab Yakûb b. İshak el-Kindî*, çev. Abbas Azzâvî (Bağdat: Matbaatu Es'ad, 1963).

³⁵ Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 33704.

³⁶ Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 34366.

³⁷ Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 39508.

5. Süleyman Faik Bey'in *Muntafak* adlı eserini *Risâle fi'l-Muntafak*³⁸ adıyla Arapçaya tercüme etmiştir.
6. Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinde yer alan Hacı Halife'nin hayatını *Kâtib Çelebi Sâhibu Keşfi'z-Zunûn*³⁹ adıyla Arapçaya çevirmiştir.
7. *el-Ceyşu'l-Osmânî ve Teşkilatuhu*⁴⁰ adlı eser de Türkçeden Arapçaya tercüme ettiği eserlerden biridir.

2. Abdurrahman Hâlis Kerkükî ve Türkçe Şiirleri

Irak tasavvuf ve tarikatlar açısından son derece önemli bir ilim kültür merkezi olmuştur. Zühd ve tasavvuf dönemlerinin en büyük temsilcilerinden Hasan-ı Basrî'den (ö. 728) Rabiâtü'l-Adeviyye'ye (ö. 801), Ma'rûf-i Kerhî (ö. 816) ve Cüneyd-i Bağdadî'den (ö. 909), Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 908) ve Hâris el-Muhâsibî'ye (ö. 857), tasavvufun kurumsallaşma döneminin kurucu şahsiyetlerinden Ebu'l-Vefâ-i Bağdadî'den (ö. 1107) Abdülkadir Geylânî'ye (ö. 1166), Ahmed er-Rifâî'den (ö. 1182) Adiy b. Müsafir (ö. 1162) ve Şihabüddin es-Sühreverdî'ye (ö. 1234) kadar pek çok büyük şahsiyet Irak'ta yetişmiştir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise özellikle Kuzey Irak'ta yetişen Süleymaniyeli Mevlânâ Hâlid (ö. 1827) ve Şeyh Ma'rûf en-Nudehî (ö. 1839), Şeyh Nureddin el-Birifkanî (ö. 1851) ve Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî'nin (ö. 1858) tasavvufî faaliyetleriyle Irak'ın sınırlarını aşarak İran, Suriye ve Türkiye'ye kadar etkili oldukları bilinmektedir.

2.1. Abdurrahman Hâlis Kerkükî'nin Irak'ın Tasavvufî Hayatına Katkısı

Abdurrahman Hâlis, on dokuzuncu yüzyılda Irak'ta iz bırakan etkin mutasavvıflardan biridir. Aynı dönemde Süleymaniye şehrinde faaliyet yürüten ve Nakşibendî-Hâlidîliğin kurucusu olan Müceddidî şeyhi Mevlânâ Hâlid'den sonra bu defa Kerkük'te Abdurrahman Hâlis Kâdiriyye'nin Hâlisiyye kolunu oluşturmuştur. Abdurrahman Hâlis, Talabâniler olarak bilinen ve Irak halkı arasında alim, mutasavvıf ve aristokrat kimliklerinin üçüne de sahip nüfuzlu bir çevrede⁴¹ yetişmiştir. Oğlu Şeyh Rıza Talabânî (ö. 1914) ondan bir şiirinde "*Meşhûr-ı cihân be "Gavs-ı Sâni Şeyh Abdurrahman Tâlebânî"*"⁴² dizeleriyle övgüyle bahseder.

Abdurrahman Hâlis, babası ve müşşidi Şeyh Ahmed Kerkükî'nin vasiyeti üzerine 1841 yılında Kerkük'te irşad faaliyetlerine başlamıştır.⁴³ Abdurrahman Hâlis'in babasının dışında dönemin Süleymaniyeli Kâdirî şeyhi Seyyid Marûf el-Berzencî'den (ö. 1839) de irşad izni aldığı kaydedilir.⁴⁴ Tekkesinin Irak'ta yaşayan Müslüman ve gayr-i Müslimlere, Arap, Kürt ve Türkmenlere açık oluşu sebebiyle geniş bir mürit kitlesine sahip olmuştur. Ayrıca Şeyh Abdurrahman Hâlis'in sanat, edebiyat ve özellikle musikiye önem vermesi Kerkük ve çevresinde yaşayan pek çok şair ve sanat ehlini onun tekkesine çekmiştir. Bu

³⁸ Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 39514.

³⁹ Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 33659.

⁴⁰ Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 33660.

⁴¹ Müderris, *Ulemâunâ fi hizmet-i 'ilmi ve 'd-dîn* (Bağdat: Dâru'l-Hurriyye, 1983), 555; Fasih Dinç, "Kerkük ve Çevresinde Şeyh Abdurrahman Talabânî'nin Toplumsal Nüfuzu", *1. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri* (Hakkari, Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018), 700.

⁴² Şeyh Rıza Tâlebânî, *Dîvan-ı Şeyh Rıza-yı Tâlebânî*, Düzenleme ve şerh: Şükür Mustafa (Hevlêr: Çaphâne-i Ârâs, 2010), 373-374.

⁴³ Süphi Saatçı, *Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 997), 6/348.

⁴⁴ Mehmet Akbaş, *Kâdirî Tarikatı Hâlisiye Kolu* (Konya: Aybil Yayınları, 2020), 24.

durum Osmanlı devlet ricalinin de dikkatini çekmiş ve Şeyh Abdurrahman Hâlis'e özel ilgi ve takdirlerini gizlememişlerdir. Bunlardan biri de Sultan Abdülmecid'in hanımı Sultâne Hatun'dur. Sultane Hatun, ona sakal-ı şerif ve bir Buharî nüshası göndermiş ve Kerkük Talabânî Tekkesine maddi yardımlarda bulunmuştur.⁴⁵ Hâlisiyye kolu Irak'ın sınırlarını aşarak Asya'da İran, Türkiye ve Rusya, Batı'da ise Avrupa ve Amerika'ya kadar yayılmıştır.⁴⁶ Şeyh Abdurrahman Hâlis, 1858 yılında Kerkük'te vefat etmiş ve irşad faaliyeti yürüttüğü tekkeye defnedilmiştir.⁴⁷

Şeyh Abdurrahman Hâlis bir taraftan tekke faaliyetleri yoluyla Kerkük başta olmak üzere Irak halkının tasavvufi hayatına önemli katkılar sağlarken diğer yandan yazdığı eserlerle tasavvufi çevrelere kıymetli bir miras bırakmıştır. Onun Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan *Divan*'ı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 1273) *Mesnevî*'sinin ilk on sekiz beytini Farsça manzum olarak şerh ettiği *Kitâbü'l-ma'ârif şerhu Mesnevî-i Şerîf* adlı eseri ile Nureddin Ali b. Yusuf eş-Şattânûfî'nin Şeyh Abdülkâdir Geylânî'nin (ö. 1166) menakıplarına dair Arapça olarak kaleme aldığı *Behçetü'l-Esrâr* adlı eserinin Türkçe çevirisi olan *Behçetü'l-Esrâr Tercümesi*⁴⁸ Türkçenin Irak'ta Arapça ve Kürtçe konuşan geniş kitleler arasında yayılmasında etkisi olmuştur.

2.2. Türkçe Şiirleri

Şeyh Abdurrahman Hâlis, tasavvuf edebiyatının en yaygın dili olan Farsçayı kullanmış ve bu alandaki maharetini ispat etmiştir. Özellikle Mevlânâ Celaledin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin ilk beyitlerine yaptığı manzum şerh ile Hâfız eş-Şîrâzî (ö. 1390) ve Mevlânâ Hâlid'in şiirlerine yaptığı tahmisler bunun açık şahitleridir. Fakat Şeyh Abdurrahman'ı akranlarından ayıran en büyük özelliklerinden biri onun Türkçeyi manzum olarak çok başarılı bir şekilde kullanmasıdır. Türkçeye olan hakimiyeti Kerkük ve çevresinde yaşayan Türkmen nüfusun Talabânî Tekkesi'ni merkez edinmelerinde etkili olmuştur.

Şeyh Abdurrahman Hâlis'in Türkçe şiirlerinin de eklendiği *Divan*'ı Bağdat valilerinden Reşid Paşa'nın oğlu Rüşdü Bey tarafından 1868 yılında matbu hale getirilmiştir. Matbu nüsha için Farsça ve Türkçe şiirleri kaleme alan kişi Muhammed Ali b. Hacı Molla Sadık Horasanî'dir. Matbu nüshada altı adet Türkçe gazel ve beş adet muhammes yer almaktadır. *Divan* ikinci defa Şeyh Muhammed Cemil Talebanî tarafından 1948 yılında Tahran'da Âfitâb Matbaasında *Cezbe-i Aşk* adıyla bastırılmıştır.⁴⁹ Daha sonra Muhammed Ali Sultanî tarafından şiirlerin Farsça ve Kürtçe tasavvufi şerhleri de yapılarak Dr. Nuri Talebanî'nin takdimiyle 2014 yılında Irak Kürt Akademisi tarafından yine *Cezbe-yi Aşk* adıyla bastırılmıştır.⁵⁰ *Divan*'ın bu baskısında dört adet Türkçe muhammes yer almaktadır.⁵¹

⁴⁵ Saatçi, *Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı*, 6/348.

⁴⁶ İsa Çelik. "Talebânî, Abdurrahman Hâlis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/575.

⁴⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1/131; Müderris, *Ulemâunâ*, 272.

⁴⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/131; Muhammed Ali Karadağî, *Huviyetu Kerkûk es-sekâfiyye ve'l-idâriyye* (Erbil: Dâru Ârâs, 2004), 48-50.

⁴⁹ Fatma Zehra Çelik, *Hâlis Divânı* (Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 6, 15.

⁵⁰ Abdurrahman Hâlis Talebanî, *Cezbe-yi Aşk*, takd. Nuri Talebanî (Irak: Kürt Akademisi, 2014).

⁵¹ Talebanî, *Cezbe-yi Aşk*, 309-328.

Şeyh Abdurrahman Hâlis'in Türkçe altı gazeli bulunmaktadır. Bu gazellerin tümünü burada zikretmek çalışmayı uzatacağından sadece matla ve makta beyitleriyle yetinmek uygun olacaktır.

Gazel 1

İlk beyit:

Nigârâ! Mülk-ü cismim kenz-i ışk çün harâb ettim

Ânı cânı yerine kalpde naib-i menâb ettim

Son beyit:

Medâris içre Hâlis görmedim ben aşk sevdasın

Anın çün ilmimi meyhanede rehn-i şarab ettim⁵²

Gazel 2

İlk beyit:

Aşk olup rûz-i ezelden sâkî peymânemiz

Alemi gavğaya salmış na'ra mestânemiz

Son beyit:

Pencah yıldır ki Hâlis hecriyle zulmettedir

Şimdi feyz-i vasıldan rûşen olup kâşânemiz⁵³

Gazel 3

İlk beyit:

Bu kimdir şevketiyle ruhaş nâz üzre suvar olmuş

Sanırsın cilvesinden kim kıyâmet âşikar olmuş

Son beyit:

Seni Hâlis ne tenhâ sûr-i aşkın kalbi dağ etmiş

Bu âteş içre çün erbâb-ı himmet dağdar olmuş⁵⁴

Gazel 4

İlk beyit:

Sefâ-yı kalbe hüsn-i alem âradan celâ göster

⁵² Talebânî, *Cezbe-yi Aşk*, 281.

⁵³ Talebânî, *Cezbe-yi Aşk*, 285.

⁵⁴ Talebânî, *Cezbe-yi Aşk*, 291.

Cefâ-yı derde hecr-i nûr-i vaslından devâ göster

Son beyit:

Arıtmış pota aşkında Hâlis kalmamış

*Haber vermek için iksîr-i nazardan kimya göster*⁵⁵

Gazel 5

İlk beyit:

Hûblar rûbende hüsnün âşîkar eylemiş

Âşıkın cisminden öz hüsnün temâşâ eylemiş

Son beyit:

Aşk sevdasında Hâlis ilm ü aklından geçüp

*Âferîn olsun bu kanuna ki inşâ eylemiş*⁵⁶

Gazel 6

İlk beyit:

Şâh-ı iklim-i velâyettir gürûhu Kâdirî

Râh-ı aşkda zû'l-kerâmettir gürûhu Kâdirî

Son beyit:

Dâhil ol var ol kerd heme bî teemmül Hâlisâ

*Sahib-i emn ve emanettir gürûhu Kâdirî*⁵⁷

Şeyh Abdurrahman Hâlis, Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Fuzûlî'den çok etkilenmiştir. Bu nedenle onun birden çok gazeline tahmis yazmıştır. Bunlardan “Hüsnün oldukça fizûn aşk ehli artık zâr olur, hüsn ne miktar olursa aşk o miktar olur”⁵⁸ beytiyle başlayan gazelinin ilk ve son beyitlerine yapılan tahmis şöyledir:⁵⁹

İlk beytin tahmisi:

Âteş-i aşkın firûzan olsa âşık nâr olur

Hüsnünü âyine-i dilde gören hişyâr olur

Her zaman gördükçe âşık gözleri humâr olur

Hüsnün oldukça fizûn aşk ehli artık zâr olur

⁵⁵ Talebânî, *Cezbe-yi Aşk*, 295.

⁵⁶ Talebânî, *Cezbe-yi Aşk*, 299.

⁵⁷ Talebânî, *Cezbe-yi Aşk*, 303.

⁵⁸ Fuzûlî, *Fuzûlî Divanı*, haz. Kenan Akyüz vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 177.

⁵⁹ Talebânî, *Cezbe-yi Aşk*, 312-313.

*Hüsün ne miktar olursa aşk o miktar olur.*⁶⁰

Son beytin tahmisi:

Âşık-ı rusvâ çeker sevda-yı aşkın cevri

Lezzet-i dîdar bilmez çekmeyenler hecrini

Lüce-i aşkında Hâlis zâyî etti ilmini

Aşk sevdasında sarf etti Fuzûlî ömrünü

Bilmezem bu hâb-ı gafletten heycan bîdar olur .

Sonuç

Türklerin Orta Asya ve İran üzerinden Batı Asya'ya göçleri Türk dili ve kültürü açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Selçuklular döneminde daha çok siyasî ve askerî alanlarda yoğunlaşan faaliyetler, Osmanlı döneminde bunlara ek olarak Türkçenin ilim, sanat, edebiyat ve tasavvufî çevrelerde kendisini daha güçlü bir şekilde ifade etme imkânı bulduğu bir süreç evrilmiştir. Irak bölgesi bu sürecin en canlı örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada iki önemli sonuca ulaşılmıştır. Bunlardan birincisi Türklerin Batı Asya Müslüman toplumları arasında kendi dilleriyle güçlü bir varlık göstermeleri ancak Osmanlı döneminde mümkün olmuştur. Selçuklular döneminde siyasî ve askerî üstünlük sebebiyle özellikle Arap nüfusun yoğunlukta olduğu ve kısmen Kürtlerin yaşadığı bölgeler Türk idarecilerinin hakimiyeti altına girmiştir. Bu bölgelere hatırı sayılır bir Türk nüfusunun da yerleşmeye başlaması demografik olarak Türklere bazı avantajlar da sağlamaya başlamıştır. Fakat özellikle Selçuklular döneminde devlet ricali arasındaki yazışmalar dahil resmi ortamlarda Farsçanın kullanılması, Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün açtığı Nizamiye medreseleri dahil Arapça eğitim yapılması Türkçenin toplumsal hayatta kendisini ifade etmesini olumsuz etkileyen hususlar olmuştur. Bu durumun Osmanlı Devleti'nin Irak ve çevresinde hakimiyet kurduğu on altıncı yüzyılda değişmeye başladığı görülmektedir. Siyasî ve askerî alanlarda Türkçenin yoğun kullanılmaya başlanması, buna paralel olarak aynı dönemde Irak'ta yetişen çok sayıda Türkmen şair ve edebiyatçının telif ettikleri ve şaheser olarak nitelenebilecek kitap ve divanlar Türkçenin özellikle Irak'ta gelişmesine ve yayılmasına ivme kazandırmıştır.

İkincisi ise Türkçenin Irak'ta yayılmasında tasavvufî çevrelerin olumlu katkısının olduğu gerçeğidir. Tasavvuf ve tarikatların hem Orta Asya hem de Batı Asya'da Türkler arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Hatta Türk toplumunda zaman içinde gelişen tasavvufî dindarlığa yakın yaşam modeli, siyasî, askerî ve iktisadî hayatını şekillendirecek kadar güçlenmiştir. Bu meyanda askerî alanda Bektâşilik, iktisadî alanda Ahilik, sanat, edebiyat ve musiki alanlarında Mevlevîlik, Halvetîlik ve ilim ve siyaset alanlarında Nakşibendîlik Osmanlı'nın kuruluş döneminden itibaren isim ve faaliyetlerini duyduğumuz tasavvufî kurumlardır. Irak'ta Türkçenin yaygınlaşmasında bunlardan Bektâşilik, Ahilik ve Mevlevîliğin açtığı tekkelerin ve toplumsal alandaki faaliyetlerinin büyük katkısı olmuştur. Türkmenlerin demografik olarak da isimleriyle özdeşleşen şehirlerden

⁶⁰ Talebânî, *Cezbe-yi Aşk*, 312.

Kerkük'te faaliyet yürüten Abdurrahman Hâlis Kerkûkî'nin Irak'ın bütün dinî ve etnik unsurlarına kapısını açan Kerkük Talebânî Tekkesi'nde yürütülen sanat, edebiyat ve musiki faaliyetleri ile bizzat Abdurrahman Hâlis'in kaleme aldığı Türkçe eserleri hem Türkmenleri bu merkez etrafında birleştirmiş hem de Türkçenin tasavvufî çevrelerde yayılmasına yardımcı olmuştur.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Abdulcebbar Kavak

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Akbaş, Mehmet. *Kâdiri Tarikatı Hâlisiye Kolu*. Konya: Aybil Yayınları, 2020.
- Azzâvî, Abbas. *Târîhu'l-Irak beyne İhtilâleyn*. Bağdat: Şirketu't-Ticâre ve't-Tibâ'a'l-Mahdûde, 1956.
- Basrî, Mîr. *A'lâmu't-Turkman ve'l-edebu't-Turki fi'l-Iraki'l-Hadis*. Londra: Mektebetu'l-Verrâk, 1997.
- Bezer, Gülay Ögün. "Kökböri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Çelik, İsa. "Tâlebânî, Abdurrahman Hâlis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Çelik, Fatma Zehra. *Hâlis Dîvânı*. Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- ed-Derrâcî, Hamid Muhammed Hasan. *er-Rubut ve't-tekâya'l-Bağdadiyye fi'l-ahdi'l-Osmânî*. Bağdat: Dâru's-Şuûnî's-Sakâfeti'l-Amme, 2001.
- ed-Dimaşkî, Mustafâ el-Halvetî. *er-Rihle'l-Irakîyye*. tah. Seyyid Miâd Şerefüddin el-Geylânî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Dinç, Fasih. "Kerkük ve Çevresinde Şeyh Abdurrahman Talabani'nin Toplumsal Nüfuzu". 1. *Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Dmeral, İbrahim. *Tarihsel Süreç İçerisinde Irak'ta Türkçe Eğitimi ve Öğretimi (1918-2014)*. Ankara, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Enver, Ali. *Mevlevî Şâirler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Fuzûlî. *Fuzûlî Divanı* haz. Kenan Akyüz vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- İpekten, Halûk. *Fuzûlî Hayatı- Sanatı-Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2018.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Feylesûfu'l-Arab Yakûb b. İshak el-Kindî*. çev. Abbas Azzâvî Bağdat: Matbaatu Es'ad, 1963.
- Kaplan, Muhammed Nur. *et-Tekâyâ ve's-Serâyâ an 'alâkati'l-mutasavvifa bi's-sultati inde't-Turk*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2025.
- Karadağ, Muhammed Ali. *Huviyetu Kerkûk es-sekâfiyye ve'l-idâriyye*. Erbil: Dâru Ârâs, 2004.
- Karahan, Abdülkadir. *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Karpuz, Haşim. "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Ortadoğu'daki Mevlevîhaneler". *Birinci Dünya Savaşında Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Adnan Karaismailoğlu, Yakup Şafak. Kırıkkale 2016.
- Küçük, Sezai. *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.
- Masliyah, Sâduk. "Irak Halk Dilinde Dört Türkçe Son Ek -li, -lik, -siz, -çi". çev. Halim Öznurhan, *Bilimname*, 1 (2004).
- Muhammed, Bahar Alemdar. *Irak Türkmen Mersiyelerinin Söz Varlığı*. Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Müderriş, Abdülkerim. *'Ulemâunâ fi hizmeti'l-İlmi ve'd-dîn*. Bağdat: Dâru'l-Hurriyye, 1983.
- Saatçi, Süphi. *Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 997.
- Şaban, İbrahim. XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebî ve Kültürel Çevre. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Talebanî, Abdurrahman Hâlis. *Cezbe-yi Aşk* takd. Nuri Talebanî. Irak: Kürt Akademisi, 2014.
- Tâlebânî, Şeyh Rıza. *Dîvan-ı Şeyh Rıza-yı Tâlebânî*. Düzenleme ve şerh: Şükür Mustafa. Hevlêr: Çaphâne-i Ârâs, 2010.
- Taşgîn, Ahmet. *Irak'ta Mezhep Çatışmaları Arasında Alevîler ve Bektaşîler*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012.
- Tewfeq, Naznaz. Irak Erbil Yöresinde Fütüvvet Kavramı ve Önemi. III. *Uluslararası Ahîlik Sempozyumu*. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evren Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Topak, Zafer. *Ferec-nâme-Seyyid Abdullah Neşâtî*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2024.
- Topak, Zafer- Aljbori, Hussain Haki Ismail. "Bağdath Es'ad'ın Hayatına Dair Yeni Bilgiler". *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 13/4(2024).

Yazma Eserler

- Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 3366.
- Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 33704.
- Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 34266.
- Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 39508
- Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 39514.
- Irak Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, Numara: 33659.